

УДК 141.32:159.923

ПОНЯТТЯ “УКОРІНЕННЯ” ЛЮДИНИ ТА ЕКСПЛІКАЦІЯ ЙОГО СУТНІСНИХ ВИМІРІВ

Тетяна Власевич

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: tanyavla7@gmail.com*

Досліджено проблему укорінення людини як духовно-практичного феномену та експліковано його сутнісні виміри. Розглянуто історію виникнення поняття “укорінення” в процесі розвитку філософської думки. Розкрито зміст досліджуваного поняття у філософських концепціях представників екзистенціальної філософії, зокрема у М. Гайдегера, Ж.-П. Сартра, Г. Марселя, А. Камю, Х. Ортега-і-Гасета. Проаналізовано ситуації, коли людина втрачає коріння, тобто знекорінюється. Визначено головні шляхи та способи укорінення людини. Виявлено зв’язок феномену укорінення з поняттям “закиненості”.

Ключові слова: укорінення, людина, ідентичність, знекорінення, закиненість.

Безумовно, з розвитком науки, високих технологій і технічного прогресу людство стає заручником техногенної цивілізації, а світ набуває рис уніфікації та стереотипізації. Особливої гостроти набувають проблеми духовності та національної ідентичності людини. Руйнуються фундаментальні засади людського буття, щоразу відчутніше виявляються кризові процеси не лише в сфері природної ойкумени, але й у сфері культури та моральності. Людина перетворюється з джерела та носія духовних цінностей у функціональний засіб досягнення соціально-технологічних цілей. Водночас розмиваються традиційні етнонаціональні цінності як підвалини національних культур. Нації перетворюються в населення, а людина – в одновимірний функціональний чинник соціального механізму. Людина як творець і одночасно носій певних традиційних норм і цінностей, які репрезентують її парадигмальні імперативи самототожності зі своїм духовним світом і світом її націокультурної спільноти, – потрапляє в створену нею ситуацію соціально-трансформованих світів ілюзорних цінностей та ідеалів. Прагнучи постійно творити нові предметно-штучні, технічні світи, людина втрачає себе, самоусвідомлюючи при цьому, стан своєї закиненості. Тому особливої актуальності набуває питання самовіднайдення та самовизначення, тобто становлення індивідуальної та національної ідентичності.

Мета статті – розглянути проблему укорінення людини як духовно-практичного феномена та експлікувати його сутнісні виміри.

Вагомий внесок у вивчення проблеми укорінення людини зробили представники екзистенційної філософії та різних напрямків сучасної філософської антропології: М. Гайдегер, А. Камю, Х. Ортега-і-Гасет, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс, О. Больнов, Г. Маркузе, Е. Фром, М. Шелер та інші.

Для українських дослідників питання пов’язані з проблематикою укорінення є порівняно новими та недостатньо дослідженими. Проблема укоріненості людини

висвітлюється у наукових працях українських філософів, зокрема В. Андрущенко, Є. Бистрицького, І. Бичка, Б. Головка, Г. Горак, О. Забужко, С. Кримського, В. Нічик, І. Огородника, В. Табачковського, Н. Хамітова, Т. Хорольської, В. Шинкарука.

Вперше поняття “укорінення” було введено у філософсько-культурологічний дискурс французькою мислителькою ХХ сторіччя Сімоною Вейль у праці “Укорінення” (1942 р.). Це була перша спроба створити філософську концепцію укорінення, в якій окреслюються смислотиттєві проблеми щодо ситуації укоріненості, потреби душі та тіла, способи виходу із “глухих кутів” загуленості.

До головних потреб людини С. Вейль відносить потреби тіла, зокрема такі як спрага, голод, втома та чотирнадцять найважливіших потреб душі, серед яких свобода, відповідальність, рівність, правда, честь, порядок, покарання, послух, ієрархія, приватна власність, колективна власність, свобода думки, безпека, ризик. Укорінення – первинна потреба і вона є головною стосовно інших потреб. Укорінення, на думку С. Вейль, – це “найважливіша та найменш визнана потреба людської душі, одна з тих, які найважче визначити” [1, с. 36].

Французька мислителька розглядає три ситуації, коли людина позбавляється коріння. По-перше, глобальне знекорінення відбувається під час воєнних завоювань – “тоді позбавлення коріння стає майже смертельною хворобою для поневолених народів” [1, с. 36]. Однак, слід зазначити, що й самі завойовники, позбавляючи коріння інших, “підтинають” і власне коріння. По-друге, до втрати коріння може призвести економічне панування. В цьому випадку головною отрутою, що знекорінює людину є гроші та наймана праця як соціальне становище повністю залежне від грошей. Робітник морально позбавлений коріння, бо його сутність визначають не духовні, особистісні, а матеріальні сили. По-третє, до знекорінення веде сучасне розуміння освіти і культури в цілому, зумовлюючи прірву між людьми освіченими, духовно збагаченими та масами. С. Вейль стверджує, що такий стан є результатом відчуження культури від національної традиції в епоху Відродження та занурення її в давньогрецьку традицію, яку згодом забули. Проте зв’язок із національним корінням так і не відновився. Внаслідок цього, “сформувалася культура, що розвинулася у досить вузькому колі, відділеному від світу, в атмосфері усамітненості, культура, яка орієнтована переважно на техніку і перебуває під її впливом; відчутно забарвлена прагматизмом, вкрай роздроблена спеціалізацією, цілком позбавлена як контакту із цим світом, так і відкритості до іншого” [1, с. 38]. С. Вейль вважає, що культура, яка не спирається на минуле, яка втратила зв’язок із традицією втрачає коріння, тим самим руйнуючи минуле. До того ж, наслідком знекорінення культури є ідолопоклонство.

На нашу думку, можна виділити ще одну ситуацію знекорінення, яка полягає у глобалізації сучасного світу, його уніфікації та стереотипізації, стиранні кордонів між державами та націями. Постійні міграції людей призводять до втрати зв’язку з рідною землею та національними традиціями. При цьому постає вагома проблема збереження національної ідентичності та укоріненості людини.

За С. Вейль, знекорінення є “найнебезпечнішою хворобою людських спільнот”, бо знекорінена людина, або впадає “у стан інерції душі, ... або кидається у діяльність, що завжди спрямована на позбавлення коренів тих, хто ще їх не втратив

чи з ким це відбулося лише частково” [1, с. 39]. Отже, знекорінення призводить до втрати духовності людини, нехтування національними традиціями та Батьківщиною.

Людина, на думку С. Вейль, укорінюється “через реальну, активну, природну участь в існуванні спільноти, яка зберігає живими деякі скарби минулого й деякі передчуття майбутнього. Ця участь – природна, тобто вона зумовлена автоматично місцем народження, професією, оточенням. Кожна людина потребує багато коренів. Вона потребує того, щоб сприймати майже всю сукупність морального, інтелектуального, духовного життя через посередництво тих кіл, у які вона природно входить” [1, с. 36]. Тобто людина – це ролі, які вона виконує, а також її різноманітні ідентичності – територіальна, родинна, етнічна, релігійна тощо. Їхній вплив є дуже важливим, оскільки робить життя людини наповненим та інтенсивним.

Виходячи з цього, філософ окреслює перший шлях або спосіб укорінення – це освіта та самоосвіта, яка пробуджує “рушійні сили” людини. Головним змістом освіти повинно стати вивчення історії рідного народу, яка забезпечує для кожної особистості етнічну або культурну ідентифікацію, відкриваючи шлях до самопізнання та уможливаючи укорінення людини в світі національної культури. Людина, яка звертається до національного минулого, відкриває для себе свій внутрішній світ, справжню природу, духовність і, можливо, подальшу долю. Освіта дає можливість співвідносити свою культурно-історичну самодостатність з іншими культурними світами, що стимулює націокультурні трансформації та розвиток.

Інший шлях подолання знекоріненості, за С. Вейль, – це нова організація праці та суспільного життя загалом. Такі зміни можливі лише тоді, коли фізична праця не буде націлена тільки на результат, а й сам процес праці буде приносити задоволення та насолоду для працівника. Отже, С. Вейль визначає укорінення як найважливішу потребу людської душі, як обов’язок, що об’єктивується, виявляє себе у конкретних актах, діях, справах і ситуаціях, у життєвій стратегії людини, в інтерсуб’єктивності.

Схожі думки щодо укорінення людини ми зустрічаємо у відомого українського філософа Г. Сковороди у його роздумах про “сродність”. Згідно з твердженням Г. Сковороди, сродна праця є водночас і потребою людського тіла, і потребою душі, оскільки вона звеселяє дух, приносить задоволення й насолоду. Сродна праця характеризується тим, що вона однаково корисна й для того, хто знайшов своє покликання, і для суспільства. Цією єдністю суспільного і особистого інтересу сродна праця відрізняється від випадкової праці, обраної з міркувань користі, слави чи гордості. Тому уважне ставлення до самого себе, турбота про власний духовний світ матиме значення для інших людей.

Сродна праця є найкращим серед інших шляхів і способів укоріненості людини, тому що вона приносить людині насолоду не своїми наслідками, винагородою чи славою, а самим її процесом. Така природна праця характеризується легкістю та супроводжується духовною насолодою. Стосовно такої праці філософ нерідко вживає поняття “забава”, “праздник” тощо, оскільки вона дає розраду духові. Тобто сродна праця, за Г. Сковородою, є передовсім метою та сенсом людського існування.

Важливі думки з окресленої проблеми висловив відомий німецький філософ-екзистенціаліст ХХ ст. М. Гайдегер у праці “Буття і час”. Як зазначає М. Гайдегер, людина – це унікальна істота, яка створює сама себе, перетворюючи своє існування у сутність, відповідає за все, що відбувається з нею та довкола неї. Але у процесі

спільного буття (буття-з-іншими) ця неповторність втрачається і людина перетворюється на одиницю “натовпу”. Вона перестає бути самою собою і стає пересічною, такою як усі: “ми насолоджуємося і веселимося, як люди веселяться, ми читаємо, дивимося та розмірковуємо про літературу й мистецтво, як люди дивляться й міркують, ... ми вважаємо “обурливим” те, що люди вважають “обурливим” [6, с. 135]. Отже, особистість в бутті-з-іншим втрачає свою духовність, а індивідуальність розчиняється в усередненості. Невід’ємними рисами несправжнього існування є балаканина, двозначність, цікавість і розчинення в бутті-з-іншими. Головна проблема такого існування полягає в тому, що суспільство, як вважає М. Гайдегер, зацікавлене в існуванні саме пересічних, безпроблемних людей, які не потребують самореалізації. Суперечності між людиною та суспільством постають як відчуження, як синдром масовості та знекорінення.

З’ява “das Man” є неминучим наслідком буття-з-іншими. Людина не може сама себе народити, виростити та жити самотньо. Плітки і чутки – зовнішній, грубий і тому важкий для інтерпретації вияв мови життя, але це перший і неунікнений вияв: людина повинна діяти в суспільстві, а отже, повинна бути обговореною та “витлумаченою”.

У бутті-з-іншими М. Гайдегер не віднаходить “справжнього” стану існування. На цьому ступені буття не можна зупинитися, а потрібно переходити до вищих форм буття. Актуальне завдання людської екзистенції полягає у тому, щоб вирізнити себе з-поміж інших, віднайти самого себе, загубленого у чужих думках, у чужих моделях поведінки. Шлях до цього можливий тільки у способі існування, який філософ називав буттям-із-самим-собою та який водночас може бути охарактеризований і як буття-до-смерті.

М. Гайдегер розглядав смерть як межову й необхідну передумову можливості буття. Вона відкриває саму людську самість, гранично оприявнює саму сутність Dasein, сенс людського існування. Він досягається за допомогою екзистенційного стану страху смерті.

Втрата укоріненості – одна з причин виявлення закиненості. Термін “закиненість” передбачає фактичність людської присутності, якій невідомо звідки вона прийшла і куди йде. Водночас закиненість – це необхідність віднайти себе та самовизначитись. Закиненість для М. Гайдегера постає як закиненість у буття тут-і-тепер (Dasein) та закиненість у смерть, яка змушує людину повернутися до себе. М. Гайдегер трактує закиненість як негативний стан, тому що він неприродний для людини, він відволікає її від первинної екзистенції.

На відміну від М. Гайдегера, для Ж.-П. Сартра закиненість, навпаки, позитивна, оскільки надає людині свободу (свободу від). Жодні умови зовнішнього світу не можуть бути обмежуючим чинником для вільного вибору людини. Однак, вибираючи, людина повинна відповідати за свій вибір. “Вибрати себе так чи інакше означає водночас стверджувати цінність того, що ми вибираємо” [5, с. 324], а отже, наші вчинки стають прикладом для наслідування, оточуючих нас людей. Людина приречена бути вільною, зазначав Ж.-П. Сартр. Її приреченість виявляється в тому, що вона все-таки вільна та відповідальна за все, що робить, незважаючи на закиненість у світ [5, с. 327]. Тому, приймаючи рішення, людина щоразу вчуває тривогу і сумнів, адже вибираючи себе, вона фактично творить загальнозначуще. Ж.-

П. Сартр розглядає закиненість як специфічний стан особи, що намагається шукати свій шлях у світі.

На противагу М. Гайдегеру, Г. Марсель вважав, що головна суперечність людського життя, це – суперечність між “бути” і “мати”. Мати означає заглибленість людини у зовнішній світ, його предметну речовність та володіння нею. Вона приховує від людини її справжнє буття, позбавляє її справжньої свободи, пропонуючи замість неї лише видимість свободи. Не власність належить нам – насправді ми належимо їй. Довільне прийняття рішень у світі володіння ще не є справжньою свободою. Дійсна свобода полягає саме у тому, щоб стати самим собою, побороти залежність від обставин.

Бути самим собою, за Г. Марселем, означає мати змогу сказати: “Я – це Я”. У повсякденному житті людина у більшості своїх вчинків є невільною і не може сказати: “Я – це Я”. Упевненість людини в тому, що вона може бути самою собою в сучасному світі, в якому панує відчуження людини, катастрофічно втрачається. Матеріальний світ, на думку Г. Марселя, є нечутливим і бездушним, він позбавлений власної гармонії та є всього-всього лише середовищем для випробування людини. Чим більше розвинута матеріальна культура, тим більше вона загрожує особистій гідності людини і тим більше перешкод виникає на шляху її вдосконалення. “Людський світ, напевно, мав колись серце, яке, схоже, вже не стукотить” [4, с. 418]. На сьогодні, як стверджував Г. Марсель, люди охоплені духом наживи і корисливості, вони прагнуть більше “мати”, ніж “бути”.

Людина ж повинна прагнути досягнути внутрішньої єдності з собою (“Я – це Я”). Вона можлива тільки за однієї умови – повернення її до Бога. Людина не народжується вільною. Свободу дарує людині Бог. Свобода – це безоплатний дарунок, який потрібно заслужити. Для досягнення справжньої свободи людина повинна пройти крізь моральне відновлення, крізь водохрещення християнською мораллю.

Г. Марсель стверджував, що людина віднаходить свою екзистенцію у духовному спілкуванні з іншими людьми. Ми пізнаємо себе в іншому, відкриваємо себе в ньому. У духовному зв’язку з іншим людина віднаходить особливі ознаки екзистенції – довіру до іншого, вірність йому, відкритість, надію.

Іспанський філософ-екзистенціаліст Х. Ортега-і-Гасет розмірковуючи про кризу, що охопила Західну Європу на початку ХХ ст. висновує, що криза настає тоді, коли світ і культура попередніх поколінь втрачає своє значення і людина залишається “без світу”, тобто втрачає коріння. Х. Ортега-і-Гасета називає кризу духовності “бунтом мас”. Маса – це люди без спеціальної кваліфікації, це якісна однорідність, це суспільна безформність”. Маса – це пересічна людина, що не відрізняється від інших. Вона почуває, що вона “така, як усі”, і проте тим не переймається і навіть задоволена почуватися тоготною з іншими [3, с. 18]. Тобто “людина-маса” це – знекорінена людина, неспроможна протистояти обставинам. Вона повністю залежить від них і не здатна реалізувати власний проект.

У суспільстві людина-маса протистоїть людині-індивідуальності, яка бере на себе обов’язки і відповідальність, докладаючи постійні зусилля до вдосконалення себе та оточуючого світу. Як зазначає Х. Ортега-і-Гасет, найкращою рисою людини-індивідуальності є її духовна вищість та опертя на ґрунтовні норми культури, на правду, а не на силу. Саме принцип “сила замість права”, на думку філософа, є

симптомом політичної та культурної кризи Європи, що загрозово згубна для європейської цивілізації.

Розв'язання суперечності між людиною та суспільством, на думку філософів-екзистенціалістів, можливе двома шляхами. Перший із них передбачає звертання до Бога як джерела віри та духовності, що надає людині сили та надії. Другий шлях – тернистий і неоднозначний. Основою його є бунт як форма виявлення суперечності між людиною та суспільством, коли людина захищає себе такою, якою вона є насправді. У цьому, на думку А. Камю, полягає позитивність бунту, який “відкриває в людині те, за що завжди треба боротися” [2, с. 132].

Свобода, віднайдена в бунті, виражає людську солідарність у боротьбі проти зла. Вона породжує в людях прагнення до возз'єднання і спілкування один із одним, тому бунт має не тільки індивідуальну, але і суспільну значущість. Він виводить індивіда з його самотності, він є тим спільним, що лежить в основі об'єднання людей. Бунт, за А. Камю, – це прагнення до справжнього існування, пошук сенсу життя, тобто він є одним із шляхів укорінення людини.

Проблему знекорінення людини розглядали і представники Франкфуртської школи (Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Е. Фром, Г. Маркузе та інші). Знекорінена людина – це і “авторитарна особистість” Т. Адорно та М. Хоркхаймера, і людина, яка втікає від свободи Фрома, і “одновимірні” людина Г. Маркузе.

Отже, проблема укорінення людини є однією з найважливіших у філософсько-антропологічному вивченні способу буття людини у світі. Сучасна людина щоразу глибше усвідомлює проблему укоріненості людини у світі, а тому щоразу більше переймається облаштуванням свого буття, в якому тільки й може відбутися здійснення “сутнісних сил” людини. Укорінення людини у життя – це прямування до належного, бажаного через можливе, це процес принципової незавершеності. Тобто питання сутності людини завжди відкрите для нових неочікуваних відповідей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вейль С. Укорінення. Лист до клірика. К.: Дух і літера, 1998.
2. Камю А. Бунтующий человек // В кн.: Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. М.: Политиздат, 1990. С. 116–355.
3. *Ортега-и-Гассет Х.* Бунт мас. Нью-Йорк: Організація Оборони Чотирьох Свобод, 1965.
4. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней: В 4 т. СПб.: Петрополис, 1997. Т.4. От романтизма до наших дней.
5. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм // В кн.: Сумерки богов. М.: Политиздат, 1989. С. 319–344.
6. Хайдеггер М. Бытие и время. М.: Наука, 2002.

**THE NOTION ROOTEDNESS OF HUMAN AND ONE'S EXPLICATION
OF THE ESSENTIAL MEASUREMENTS****Tetiana Vlasevych**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: tanyavla7@gmail.com*

The problem of human rootedness as spiritual and practical phenomenon is investigated in the article. The history of the concept of rootedness in the process of development of philosophical thought is considered. The contents of the studied notion in the philosophical conceptions of representatives of existential philosophy, in particular M. Heidegger, J-P. Sartre, G. Marcel, A. Camus, H. Ortega y Gasset is exposed. The situations when a person loses of vital roots are analyzed. Main ways and means of human rootedness are defined. A connection between the phenomenon of rootedness and the notion thrownness is discovered.

Key words: rootedness, human, identity, loss of vital roots, thrownness.

**ПОНЯТИЕ “УКОРЕНЕНИЯ” ЧЕЛОВЕКА И ЭКСПЛИКАЦИЯ ЕГО
СУЩНОСТНЫХ ИЗМЕРЕНИЙ****Татьяна Власевич**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: tanyavla7@gmail.com*

Исследовано проблему укоренения человека как духовно-практического феномена и эксплицировано его сущностные измерения. Рассмотрено историю возникновения понятия “укоренения” в процессе развития философской мысли. Раскрыто содержание изучаемого понятия в философских концепциях представителей экзистенциальной философии, в частности у М. Хайдеггера, Ж.-П. Сартра, Г. Марселя, А. Камю, Х. Ортеги-и-Гассета. Проанализировано ситуации, когда человек теряет корни. Определено главные пути и способы укоренения человека. Обнаружено связь феномена укоренения с понятием заброшенности.

Ключевые слова: укоренение, человек, идентичность, утрата жизненных корней, заброшенность.

Стаття надійшла до редколегії 8.09.2011

Прийнята до друку 22.09.2011